

Оља С. ВАСИЛЕВА¹

Универзитет у Крагујевцу
Филолошко-уметнички факултет
Центар за научноистраживачки рад

ДОМАНОВИЋЕВА LITTERATURA CONTRA²

Наука као алетички модел у специфичној „теорији света” Радоја Домановића опшира неочекиван тематски, високосимболизован простор у ком своју контрапотврду добијају јунаци од науке. Претежно скициран у Домановићевим сатиричним причама, феномен науке се у делу српског писца претаче на литературу која науци заправо исцртава рам, дакле одржава њен живот, али у исто време егзистира и као бодријаровски удес реалног. Наш је циљ да реактуализујемо питање статуса науке у Домановићевој приповедачкој поетици, јер је она та што се прелива на различита семантичко-семиотичка поља: од теме постаје јунак, од коментара постаје жанр/парадигма, од башларовске интимности постаје детронизован предмет, а од атмосфере приповетке (п)остаје (епска) песма. Та такозвана *покретна* прича Радоја Домановића, која је неретко одговор на нечије писање, обилује намерним аксиолошким ограничењима јунака док истовремено наноси и расеке парадигматичности.

Кључне речи: Домановић, наука, литература, парадигма, рам, епска песма, реализам, контратема

*Која је најрадикалнија метафизичка
жеља, најдубље духовно уживање?
Да се види, а да се не буде ту.*

Ж. Бодријар

I

На који начин функционишу наука и модерно кроз високосимболизован простор у ком своју контрапотврду добијају јунаци од науке? Примамљивост овог интерпретативног замаха лежи у чињеници да се дело Радоја Домановића отворило тумачима на разне књижевноисторијски, поетички и лингвистички сигнификантне начине, али да је наука као велика, рекли бисмо жељена субтема пишевог опуса, и то наука као фикција и долежловски могућ свет није много пута открила као специфичан „јунак”, чак и српског реализма уопште³. Ако и јес-

1 o.vasileva06@gmail.com; olja.vasileva@filum.kg.ac.rs

2 Истраживање у раду спроведено кроз Уговор о реализацији и финансирању научноистраживачког рада НИО у 2024. години број 451-03-66/2024-03/ 200198 Министарства науке, технологије и иновација Републике Србије.

3 Разлог за речено можда можемо наћи у ранијој књижевнокритичкој мисли која науку као поетички амблем приповедачке поетике Радоја Домановића није ни издвојила. Тако, Богдан Поповић у тексту *Алегорична сатирична прича* из 1902. године, дакле годину дана након појављивања крунских приповедака српског писца, чак јасно разграничава приповедачка поља којима се Домановић мало, или се није нимало посветио:

„О моралним проблемима, проблемима човека положаја и задатка, проблемима друштвеним, о проблемима васпитним, о религији, о науци (в. Раблеова Гаргантуу и Свифтова Гуливерова

те, тад је била тема-спојница повезивана пре свега са животом српског писца, са општим, друштвено-образовним и културним приликама времена о ком говоримо, поготово ако се позовемо на Домановићеве чланке и писма. Наука као најшире схваћено поље мисаоности у делу Радоја Домановића добија свој фикцијски одговор на семантички, симболички и поетички незаменљив начин. У донекле прикривеној, више подразумевајућој улози, наука је нашем писцу отворила пут ка многострукој морфологији приче са науком у свом центру. Наука се као и истина у сфери Домановићеве преокупације „политичком науком” наметнула тако да собом проноси разнолике наративне валере. Прва асоцијација на овај увид несумњиво јесте тон саме приче, са пукотинама ироније, пародије или сатире. Међутим, „сатира не подразумева увек инкомпатибилност међу световима науке и литературе” (Картрајт 2005: 81), као што и реализам у перу Радоја Домановића има трансформативне црте. Зато је код нашег писца управо наука у исто време и предмет подсмеха и лична скрипторна вера; наука јесте и парадигма у дијалектичком смислу који нам нуди Патриша Во, у истоименом тексту (*Paradigm*, 2021) скицирајући трасу теоријског и практичног живота овог појма. Во напомиње да *парадиџма*, а једна од њених компоненти свакако јесте и наука, у наслеђеном промишљању овог појма, остаје аутореференцијална (2021: 96); самим тим, остварен је први услов за пробијање модернокритичке мисли. Пишући о многострукој историји парадигме и њеном (не)довољно дефинисаном теоријском пољу, Во надаље потанко елаборира све концепције парадигматског мишљења као структуре која у теоријском, културолошком и социолошком смислу остаје *мост*. Тако, „иако књижевнихуманистичке науке инсистирају више од већине на отворености за креативне могућности и новине, парадигматско размишљање као оно што етаблира културну стабилност одувек је било у средишту тензија између традиције и индивидуалног талента” (исто: 99). Чини се да приче Домановић настоји да тематизује. Управо оваквом инклинацијом ка науци као хеуристичком знаку подједнако литературе и реторике у аристотеловском смислу⁴, писац је све квалификативе своје приче (алегорична сатирична прича, фантастична сатирична прича и др.), али и њихов свепрожимајући полемички карактер претопио у велику трагикомичну студију о карактеру немогућег фантазма о Србији. Тиме је недвосмислено утицао на померање „историјско-типолошког статуса реализма у српској књижевности” (Максимовић 2019: 180). Жанровски разнородни домени

путовања), и тако даље – наш писац не говори, или говори тако ретко и тако узгред, и тек о понеком од њих, да се могу и не узети у обзир. У његовим досадашњим сатирама предмети су увек црпени из савремене политике” (Поповић 2008: 19, наше подвлачење). Не улазећи у типологију тематског одсуства у перу Радоја Домановића које наводи Богдан Поповић у овом одломку, чињеница да се код српског писца наука не осећа као доминантна тема можда је потицала од природног, историјски и културолошки условљеног поистовећивања науке и политике (државе, власти)

- 4 Претежно позајмљујући од Аристотела етимологију термина „парадигма”, Томас Кун је, како то настоји да докаже Патриша Во, заправо наставио научну елаборацију појма заснованог пре свега на аристотеловском јукстапозиционирању познатог и непознатог. Дакле, „као тензиона, а не дихотомна релација, непознатљиво је постало разумљиво у концептуално неодређеном простору између. Истраживање тече асоцијативно и хоризонтално, по аналогiji, а не логички према горе (од посебног ка општем, као у индукцији) или логички наниже (од општег до посебног, као у дедукцији)” (Во 2021: 97).

Домановићеве приче умногоме су условљени управо унутаркорозивном, модерно-субверзивном темом науке.

Претежно скициран у сатиричним причама, феномен науке се у делу српског писца претаче на литературу која науци заправо постаје рам, дакле одржава њен живот, али у исто време егзистира и као бодријаровски удес. Тај научни удес јунака, али и литерарна вера писца са семиотичким напетостима које изазива спада у посебну врсту литерарне сатисфакције. Односно, такву врсту (ипак) ванлитерарног уживања може пружити само прича, и то књига као прича. Домановићевска наука је и тема, колико и симболички странац епохе реализма, али уједно и паралелни пришивак социјалне неподобности; потом, наука је троп, мотив, али и приповедачка техника, као што је увек иницијатор и пратилац чисте друштвене смрти јунака. Плод оваквог свеобухватно-текстуалног, неперверзног уживања (Бодријар) у *научном удесу* даје нам Домановић из ауторске позиције у причи „Озбиљне, научне ствари” (1899) и причи „Нигде спаса” (1901). „Озбиљне, научне ствари”, у исто време и хипотекст и хипертекст, отвара се као својеврсни аутопоетички документ „научног удеса” како људи од науке, тако и обичног света зараженог њима, али и саме реалистичке поетике. Прича „Нигде спаса”, са друге стране, комички је осврт на физичко-физиолошку угроженост јунака од науке. С обзиром на то да протагониста ове кратке анегдоте из обичног живота, испричане у тону хиперболе и градације, добија сваког дана нови задатак од новог уредника неког часописа да пише на све могуће земаљске теме, бодријаровско (не)перверзно уживање у учености слило се у комични и напети аутоегзистенцијални клинч. Отуд би се као кључне речи у поетичком судару или контрирању водећим реалистичким тенденцијама, у делу Радоја Домановића могли издвојити појмови драме, деконструкције културолошких и историјских начела, као некакав прототип за надирање посткритичарских тенденција. Својеврсни коментар у „интелектуалним” причама зато постају и жанровски поднаслови – најчешће слике⁵ – као вид продуженог (ауто)тумачења, те тако прича „Демон” (1898) за поднаслов има инсистирање на реалистичкој поетици синтагмом „слика из друштва”, прича „Озбиљне, научне ствари” има и „научни” поднаслов „студија”, док научни удес Хајдук Станка или Марка Краљевића не захтева никакав поднаслов. То су јунаци изведени из рама литературе, оживљени у јаком анти-бајковном проседеу.

Научна страховлада инспирисала је нашег писца да статус науке проблематизује на више нивоа. Тако наука остаје метонимија за приватни, лични удес као у причама „Демон”, „Хајдук Станко” (1900) или „Нигде спаса”; потом, она оглашава распукнуће на позорницама за све Домановићеве говорнике, чиме обзнањује своју претензију ка јавном; и на крају, наука као амбивалентна *парадигма* тог времена шири своја „заражена” подручја и постаје свеприсутни троп, што понекад добија и препознатљива комично-афирмативна значења, јер изазива

5 И то оне слике што егзистирају као перформативна опна, мост између традиције и модерности, дакле попримају исти статус који модерне теорије додељују парадигми, јер „слику чешће доживљавамо као савременији и модернији жанр, чини нам се да њен приповедни оквир одаје везу са најстаријим слојевима људске културе, са обредима иницијације, посебно ако се осврнемо на приметну структуралну сличност са бајком” (Живковић 2014:126).

и физиолошки напетнута стања, али и она семантички фракционисана. Уосталом, подсећа Долежел, „дијалектика друштвене и приватне свести омогућава флексибилно одређење мотивације у свету са више особа” (Долежел 2008: 114), какав је по правилу свет прозе српског реализма. Чини се да је Домановићев манир да јунаке од науке детаљно слика (псеудо)романтичарским мотивима, што се засигурно схвата и као обрачун са самом епохом. Неопходно је истаћи да су јунаци од науке, на трагу цитираног Долежеловог става, попримили како индивидуална својства, у зависности од жељеног ауторског тона, тако и колективну униформност. Наука као колективна карикатура са „обезличеним” гласноговорником те групе⁶, са јаким а ограниченим дометима, поготово кад се као „грешка природе” смести у сужени простор приче Радоја Домановића, ипак остаје симбол здраворазумског бунта. Са друге стране, наука са јунаком-индивидуом какви су, рецимо, Ђорђе или деда Мијат („Гласам за слепце”, 1902), добија семантичке валере неретко у правцу афирмације. Кад се у ликове јунака од науке и колективна од (псеудо)науке уплете рам за обе ове наративне егзистенције, а то је неретко историја (фолклорно наслеђе) или политика, жанровска померања ка модерности постају још израженија. Јер, и Ђорђе из „Демона” и Хајдук Станко, па чак и Краљевић Марко проговарају у име анахроне парадигме. Међутим, док је травестија, карневал па чак и бурлеска присутна у масовним сценама социјалног контраста, у причи „Демон” скрива се могућа пишчева афирмација. За то је свакако заслужна Љермонтовљева поема „Демон” (1839). Са друге стране, у контексту технике приповедања остаје дијаболично двогуба епска поезија, како из угла Домановићевог деде Мијата из приче „Гласам за слепце”, тако и из угла Марка Краљевића у причи „Краљевић Марко по други пут међу Србима” (1901). Мотив слепила уз мотив другог доласка, односно васкрсења, у перу Радоја Домановића остаје и аутопоетичка демаркација биографски и политички конотирана.

У причама српског писца наука се говори; то је моменат у ком на наративну сцену ступају сабори, позоришта, одбори и гласања. У причама Радоја Домановића наука се живи; то су углавном приче о личним удесима, као што су „Демон”, „Нигде спаса или Хајдук Станко по критичарском рецепту г. Момчила Иванића”: једна политички интонирана са сржи у забуни и конфликту око тога шта јунак чита, друга испричана у првом лицу о физичкој колико и психичкој патњи од тога каква жртва личне научне поткованости треба да се поднесе, а трећа као одговор на једну критику Веселиновићевог дела. У причама Радоја Домановића наука се на научни начин исказује, дакле тему неретко прати недвосмислена лексика, али и јеткост приповедача („Озбиљне, научне ствари”), док наука као долежеловски могућ свет иступа у сложенијим сатирама, као што је, рецимо „Краљевић Марко по други пут међу Србима”, или у скици из школских дана са фолклорним лајтмо-

6 Снежана Милосављевић Милић у опсежном типолошком истраживању група у приповедачком свету епохе релизма издваја Домановићев лик-колектив. Тако, „ширем регистру карактеризације подложен је лик-колектив у Домановићевим сатирама. Будући у позицији главног јунака, лик ‘народа’, ‘браће’ или ‘грађана’ окарактерисан је и оним што говори, чини, мисли, као и учешћем у догађајима (...) Појединац унутар овако профилисаног групног лика, и када се издваја, обезличен је, сведен на љуштуру колективног идентитета (‘први’, ‘други’, ‘јачи глас’)” (Милосављевић Милић 2018 20: 44).

тивима „Гласам за слепце”. И у једној и у другој наука је анахрона парадигма, прошлост враћена не би ли сви *видели* да је посувратила садашњост. Наука, дакле, у оваквом приповедачком свету оставља траг своје „јавности” – сведоке. Друкчије речено, „за Домановића је традиција огледало које открива наказно лице савременика, а савременост изобличен смисао заједнице” (Иванић 2009: 6). Међутим, о тој традицији као променљивој парадигми и поетички трансформативном потенцијалу у Домановићевом делу има мало тога написаног. Традиција се, тако, као линија познатог ентитета налази са једне стране оног моста састављеног од домановићевске науке, парадигме и реторике. У пишевом жељеном сусрету са Хомером, Љермонтовом, Тургеневом или српским романтичарима (Змајем, Бранком Радичевићем), чија имена налазе своју потврду макар на моменат у различитим Домановићевим причама, крије се, заправо залог модерности и друга страна реченог моста – равнотежа.

У сусрету са литературом, али и са критиком исте, лежи Домановићев скрипторни нерв за симболичко убиство реализма (у политичко-идеолошком смислу најдоследније отелотворено у „Вођи”, 1901). Оно је испрекидано, на моменте недоследно, али и мозаично у смислу трагања за пишевим парадигматским пукотинама или спојницама. Јер мислити парадигматски значи производити симулакрум у свету без теоретске концептуализације (према Во 2021: 101). У том свету *без*, сви Домановићеве говорници, а има их много, толико да се од њихових заједничких особина може сачинити *концепт*, доказ су управо реченог; сви српски сабори ту су да афирмишу говорника, предводника (фиктивне) теме коме је задатак да у створеном симулакруму утемељи парадигму. А „говорити о садашњости говором лишеним реалистичког наратива, говором који клизи ивицом параболе као ивицом реалности, значи говорити у простору тако удаљеном и тако блиском стварности: говорити као пророк” (Бошковић 2008: 141). Сам концепт реалног постаје оглодан и корозиван чињеницом да се у Домановићевом свету наука тихо, али подмукло увукла у свет мишљења. Та научна „болест на смрт” највидљивија је и најразвијенија у боловању Хајдук Станка⁷. „Немојте ви мени говорити глупости којекакве, већ ми кажите шта се вама допада у тој књизи, то ја хоћу, то ја хоћу, разуми!” (Домановић 2009: 17), каже иследитељ посвећеног читаоца Ђорђа Љермонтовљеве поеме „Демон”, један од најтврдокорнијих гласноговорника враћања на устаљену парадигму. У сваком продору у устаљену парадигму што код Домановића подразумева системски затворен свет мишљења, живота и поступака, јунак-носилац тог продора свакако постаје странац што репрезентује „бунт човека због положаја *човека*” (Вученов 2008: 72, курзив аутора).

7 „Још онај страшни догађај са мишем, који се догоди у најранијој младости хајдук-Станковој, јасно је обележио трновиту и мучну стазу којом ће поћи овај наш јунак кротким кораком, још то бејаше страشان предзнак немиких бура и вртлога, које очекиваху ову трагичну личност на усколебаноме мору његова живота. Е, али: 'Свет је овај тиранин тиранину, а камоли души благородној', као што беше душа младога Станка. Тешко је он подносио злу судбину, јер то бејаше нежна природа, која се као каква ретка, племенита биљчица одгаји, упркос непогодну климату, у саксији класичног образовања (како би се изразио, бар тако држим, г. Момчило” (Домановић 2009: 110).

II

Наука је у ранијим теоријама, али онима далеко после Аристотела, и посве нови свет, у оном смислу у ком научник Томаса Куна не ствара нове теорије, већ „ради“ у другачијем свету. Дакле, научник у онтолошком смислу ту науку дословно *види*. Домановић је овај Кунов теоријски став из шездесетих година двадесетог века наговестио управо својим лајтмотивским демаскирањем науке која се гледа, чему одговара статус пишчевих вишезначних, гласних и празних грађанских сабора⁸. Грађани се састају после природних катастрофа, у које се свакако убраја и долазак странца Марка Краљевића. Формирање одбора и науке као позорнице јесте посебан ритуал који се гледа:

Поче образовање одбора, пододбора, а ту већ, разуме се, бирање управа, ужи избори, конференције, конституисање, и све остало потребно за озбиљан, темељан рад у тако важним приликама. Одбор госпођа, разуме се племенитих, одбор такође племенитих госпођица, одбор родољубивих грађана... Једним словом, цела се земља претворила у одборе (Домановић 2009: 32).

Паралелно са овим типолошки натрпаним одборима, или управо због њих, гледа се и епска поезија, и то дословно у лику Марка Краљевића, гледа се и трансформисани Хајдук Станко као одговор на критику Момчила Иванића, а гледа се и Ђорђе, као отелотворење демона јер баш ту поему фанатично чита. Оно што даје комични аспект Домановићевом проматрању парадигме јесте чињеница да је наука код овог писца представљена као материјалан, материјализован феномен у башларовском смислу. Башларово подсећање на посматрање дубине и интимна умањења света, код Домановића се преточило у иронијску дубину корпе и подрума у којима се налази хрпа науке (књига). Та дубина је сразмерно плитка оној травестираној молитви за науку што је писац нуди у причи „Озбиљне, научне ствари“:

О света, моћна, српска науко опрости, ако икада згрешим имену твојему, опрости ми, јер нисам знао шта чиним. Ја утекох од тебе још од последњег узвишеног испита из грчког језика, утекох јер мишљах да нисам достојан имена твога (Домановић 2009: 86).

Из свега наведеног да се изнети (не)двосмислен закључак о присуству науке истовремено и као тематског блаженства за Домановићев тип приче, јер је писцу наука „омогућила“ како чињеницу да заражава индивидуална, толико и колективна поља, тако и необично претрајавање у болести. Односно, наука као парадигма рашчињава систем (реалистичког) мишљења уносећи модернонаративне трансверзале у велику причу о фантазму Србије. Тај „Демон тих“, како каже Љермонтов у својој поеми коју јунак Ђорђе издваја као ремек-дело што га наново стигматизује у стварности његовог личног живота, прикрада се као

8 Милош Ђорђевић у тексту „Реторика Радоја Домановића (непроменљиве суштине говора и наше време)“ предочава срж Домановићеве реторике по којој: „1. беседник мора бити од изгледа и ауторитета и 2. беседник мора имати садржај као примарну вредност коју прати форма“ (2008: 83).

трансформативно биће српског реализма. Али, „ако је реалност света тек ремек-дело угрожено од истих оних наука и техника које су му осигуравале првенство, онда је реалност света утешна хипотеза и као таква управља нашим системом вредности” (Бодријар 1998: 58). Зато је Домановићев имплицитни „коментар” на сваки продор науке све само не униформан. Напротив, кад наука у виду српске епске песме иступа на позорницу школе као у причи „Гласам за слепце”, или на позорницу ретроградно будуће Србије, какву види Марко Краљевић, ауторски прикривени глас је више него афирмативан. Отуд лексичко-синтаксички систем у овој приповеци одговара језику епске песме, а атмосфера балансира између пародије и афирмације великог епског јунака: „Јаши Марко лагано и чуди се што Срби беже од њега, кад су га толико звали и толико му певали. Не може да се начуди чуду” (Домановић 2009: 299). Као што од чуда читалац добија пунокрвно не-чудо, како ауторски глас и каже у причи „Размишљање једног обичног српског вола” (1902), јер је наша земља „плодна чудима у толикој мери да већ више и чуда нису чуда” (исто: 321), онда и реалност сама губи своја обележја. Супротстављајући непролазност књижевних ремек-дела стварности коју мењају људи и околности, а спојница и једног и другог света јесте наука као покрет и прогрес, пре свега једне реалистичке приче, Радоје Домановић заправо црта опшив исте поенте коју носе почетни стихови Љермонтовљевог „Демона” – свеукупни „дух изопштења” (Љермонтов 1955: 35). Овај щермонтовљевски дух маестрално транспонован Змајевим преводом као да је поново ушао из литературе у живот самог Домановића. Јер, ако се присетимо његових писама упућених пре свега Бори Станковићу и Јанку Веселиновићу (*Самоуправа*, 1904) о „сувишним људима” и полемици насталој око њих (а једна од сржних фигура те полемике је свакако име Бранислава Нушића), притајена паралела *сувишних изопшћења* је још гласнија.

Овом свеопштем духу изопштења свакако се придружила и наука као фикција, и наука као фантастика. Такав приповедачки дух и дах долази као подстицај из спољашњег света. Међутим, кад се у све наведено уплете и наука као продукт спољашњег, јавног, али и наука као уздарје саме себи, онда се и Домановићев статус онога ко у свом времену покреће ту тему, усложњава. Јер, наука се код писца и доказује као чиста (долежеловска) фантастика⁹. Тако, у већ наведеном Љермонтовљевом дару, народ Домановићеве приче настоји да изопшти, најшире речено, политички неподобне, писац настоји да из приче изопшти науку којој поља и деловање није ни центрирао, не би ли све кулминирало у галиматијасу изопштавања, које ће на крају трпети литература. Ту на сцену ступа категорија (не)променљивих вредности двојице јунака – деде Мијата из приче „Гласам

9 У том контексту, Сава Дамјанов бележи да „литерарна фантастика је, по овом аутору [Рабкину – О. В.], ипак детерминисана и појмовима као што су 'реалност' и 'овоземаљска правила и закони', јер, читајући фантастички текст, ми увиђамо разлике управо у односу на поменута правила и законе (или њихову инверзију, која се реализује у фантастичком наративном свету). Управо обрт у односу на овоземаљска правила и законе (што су у наративни свет уведени из *спољашњег светла*) проузрокује ефекат фантастике, а перспективе које она усваја/ обликује у контрадикцији су са перспективама 'реалности' или са перспективама 'овоземаљских правила и закона наративног света' (Дамјанов 2011: 36, наше подвлачење).

за слепце” и Марка Краљевића из приче „Краљевић Марко по други пут међу Србима”. „Иако није био писмен, ипак је деда Мијат ценио школу и науку као какву светињу и с радосћу гледао како свако дете уме читати књиге и писати писма, што беше реткост у доба његове младости, те је млађе саветовао да децу дају у школе и на науке” (Домановић 2009: 131). Чињеница да је деда Мијат, чини се, једини преживели гуслар зашао у тадашње школе („често у причању о оним мучним данима, о изгинулим јунацима и тешким невољама, скотрља се суза низ његове смежуране образе, и он узима гусле”, исто: 132), он одржава сложеност фолклорног уплитања у реалистичку причу, са подтекстом у науци, образовању. Са таквом „*двосмислуком контекстуализацијом фолклорног предлошка* – с једне стране, он чува границе сопственог жанра и његову морфолошку самосталност, а с друге стране, почиње и завршава се тамо где почиње и завршава се реалистичка приповетка” (Вукићевић 2005: 595, курзив аутора), иступа и Домановићев Хајдук Станко. Као јунак од науке сликан класичним поступком преузетим из епске биографије (ово се посебно односи на сцене облачења јунака), изведен из троструког рама литературе (епска песма, роман Јанка Веселиновића, и приказ романа Момчила Иванића) припада колико комичком, толико и фантастичком. Остварујући управо на семантичким слојевима вишезначност и исклизуће науке као „заједничког контекста” (Успенски 2012: 109) неопходног у комуникацији, Домановић разлаже своју теорију комичког која као да је у дослуху са речима Бориса Успенског:

Комички текст описује – у случајевима који нас интересују – п р е о б р а ж е н у реалност, која непосредно корелира са нашим представама о свету, јављајући се као резултат одређене трансформације тих представа. Тако, можемо рећи да фантастички текст описује објективну стварност (оно што се постулира на тај начин), а комички текст – виртуелну стварност (Успенски 2012: 182).

Између објективне стварности којом се епоха реализма доследно поиграва рушећи начете рамове модерности, и фантазма о (не)могућој Србији, налази се сатира Радоја Домановића. У том *између* похрањена су и поджанровска одређења Домановићевих прича. Зато је поетички интригантна техника приповедања са метанаучним причама у свом језгру, те тако у „Демону” и „Хајдук Станку” посебно место, као трактат о пореклу и припадању, заузима нараторска оптика окренута далекој прошлости, детињству јунака. Односно, покушај логичког одговора на питање – како је он постао такав? Домановић бројним приповедачким средствима одговара на постављено питање, углавном кумулацијом нових квалификатива:

Шта сад мислиш, драги читаоче, ако ти се уопште рентира да мислиш.

Стала ти памет само кад си погледао у овакав наслов, и одмах решпект пред човеком од науке. (Домановић 2015 2: 79)

Прича „Озбиљне, научне ствари” као експлицитно (псеудо)научна и замишљена је као комични, на моменте јетки аутодијалог, али и аутопоетолошка расправа о ономе што се пише и што се у том писању *види*. На овом месту се и

враћамо вишеаспекатском пропитивању парадигме, јер је наведена Домановићева (ауто)сатира управо то – слојевито задиркивање историјско-књижевне мисли, њених величина и домета. Да, наука и треба да буде предмет приче, поручује писац, као да се надовезује на Кунову теорију о науци као колективном мисаоном стационару (према Во 2021: 97), што се симболички надовезује на наведену мисао Бориса Успенског. Код писца српског реализма јунаци од науке испраћени су на свом личном путу, али увек са трагом који средина оставља на њихов удес, никад обрнуто. Дакле, доситејевско наслеђе као део потребног утопијског виђења људи од науке који би требало да мењају свет, преточило се од Јована Стерије Поповића, Бранислава Нушића, Симе Матавуља и Милована Глишића, па до Домановића у друштвену реткост што изазива опасност, али и причу. Такав је и јунак приче „Демон”, што се враћа у своје место по завршетку школе, посветивши се књизи која је као топос, хронотоп и основни троп епохе реализма постала његов социолошки удес, нешто слично као и у причи „Рођендан” (1893); усталом, тако је и са гротескно детронизованом „хајдучком науком” Хајдук Станка, али и са Марком Краљевићем, чија етичка, витешка, али и начела масе одступају од животних светоназора садашњих становника. У структурном смислу, јунаци од науке се код Домановића углавном појављују као део објективног приповедања. Са друге стране, прича-коментар „Озбиљне, научне ствари”, или козерија, како је дефинише Димитрије Вученов, исписана је у првом лицу, као и прича „Нигде спаса” о удесу човека који мора да пише о *свему*. Међутим, све алузије на Његоша, српску народну поезију, засецане су управо пишчевом вером у литературу коју помиње. Зато је наука чиста модерна контратема пишчевог приповедачког света. Све наведено је доказ Домановићевог продора у модерна времена, и то у засек онога што Слободан Владушић назива временом које је, да парафразирамо, као најстрашнији гост ступио у наше домове. На то би Домановић, у шалозбиљном тону и одговорио, наравно кроз маску свог јунака, да „наука је, драги мој, далеко догурала”.

Иако, каже српски писац, „према свему овоме јасно је, дакле, да и у књижевности, као год и у животињском царству, владају исти закони очајне борбе (struggle for life)” литературе. Та такозвана *покрећина* прича Радоја Домановића, која је неретко одговор на нечије писање, обилује намерним аксиолошким ограничењима јунака, али наноси и расеке парадигматичности. Домановићев парадигматски покрет је оно што најновије теорије називају „сакупљајућом силом”, јер друштвена парадигма која је таква каква јесте, она једноставно *јесте*. Уколико „с модерношћу улазимо у еру производње другог” (Бодријар 1998: 128), онда се с правом можемо запитати на који начин наука у причама Радоја Домановића остаје подлога за сервирање другости. И то оне тако блиске мени, у атмосфери кад „мрко време ништ не штеди, / Размрви ти труд ужасом, / Ил ти врелу крвцу следи”, каже се у Змајевом преводу Љермонтовљевог „Демона”. Чин читања како пишчевих јунака, тако и Домановића самог у „реалистичком” храму модерности јесте моменат што у искораку реализма гони јунака ка дистопијском идеалу освете или, пре ће бити, освети идеала.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Бодријар 1998: Ž. Bodrijar, *Savršen zločin*, Beograd: Beogradski krug.
- Бошковић 2008: Д. Бошковић, Дискурс параболе и политички нихилизам једног радикала, у: Малиша Станојевић (ур.), *Лако ћеро Радоја Домановића*, Крагујевац: Кораци, 141–147.
- Бо 2021: P. Waugh, Paradigm, in: Marc Botha, Patricia Waugh (ed.), *Future Theory: A Handbook to Critical Concepts*, Great Britain: Bloomsbury, 93–113. <https://www.libgen.is/book/index.php?md5=67AC8754CAE68479414F91D6C5F28941> (25. 2. 2024)
- Владушић 2009: С. Владушић, О нихилистичкој и херменеутичкој перспективи у делу Радоја Домановића, у: Светлана Велмар Јанковић (ур.), *Глишић и Домановић 1908-2008*, Београд: САНУ, 375–386.
- Вукићевић 2005: Д. Вукићевић, Српска реалистичка приповетка и фолклорна традиција, у: *Зборник Мајнице српске за књижевности и језик*, књ. 53, св. 1–3, 593–601. https://www.maticasrpska.org.rs/stariSajt/casopisi/knjizevnost_53.pdf (25. 2. 2024)
- Вученов 1964: Д. Вученов, *Сабрана дела Радоја Домановића I-III*, Београд: Просвета.
- Вученов 2008: Д. Вученов, Генеза Домановићеве сатире, у: Малиша Станојевић (ур.), *Лако ћеро Радоја Домановића*, Крагујевац: Кораци, 65–77.
- Дамјанов 2011: С. Дамјанов, *Вршови нестварног. Огледи о српској фантастици*, Београд: Службени гласник.
- Долежел 2008: L. Doležel, *Heterokosmika: fikcija i mogući svetovi*, Beograd: Službeni glasnik.
- Домановић 2009: Р. Домановић, *Сабрана дела Радоја Домановића*, књига II, Крагујевац: Кораци.
- Ђорђевић 2009: М. Ђорђевић, Реторика Радоја Домановића (непроменљиве суштине говора и наше време), у: Светлана Велмар Јанковић (ур.), *Глишић и Домановић 1908-2008*, Београд: САНУ, 79–95.
- Живковић 2014: А. Живковић, Различитости књижевних жанрова: прозна слика и цртица, у: Драган Бошковић (ур.), *Ускрснуће књижевности: 100 година руског формализма*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 123–141.
- Иванић 2009: Д. Иванић, Пут до српске приче (од Глишића до Домановића), у: Светлана Велмар Јанковић (ур.), *Глишић и Домановић 1908-2008*, Београд: САНУ, 1–10.
- Картрајт 2005: J. Cartwright, *Science and Literature: Social Impact and Interaction*, California: ABC Clio. <https://www.libgen.is/book/index.php?md5=0C64760C52C9D0D7A40CB-7439DDB86C7> (25. 2. 2024)
- Кун 1974: Т. Kun, *Struktura naučnih revolucija*, Beograd: Nolit.
- Љермонтов 1955: М. Ljermontov, *Poeme*, Zagreb: Izdavačko preduzeće Zora.
- Максимовић 2019: Г. Максимовић, Периодизација епохе реализма у српској књижевности, у: Злата Бојовић (ур.), *Периодизација нове српске књижевности*, Београд: САНУ, 171–185.
- Милосављевић Милић 2018: С. Милосављевић Милић, Метонимијски код реалистичког наратива – типолошки приступ групном лику, у: Душан Иванић, Драгана Вукићевић (ур.), *Поетика српског релизма*, Београд: Филолошки факултет, 23–53.
- Поповић 2008: Б. Поповић, Алегорична сатирична прича, у: Малиша Станојевић (ур.), *Лако ћеро Радоја Домановића*, Крагујевац: Кораци, 11–59.
- Успенски 2012: Б. Успенски, *Ego loquens: језик и комуникациони простор*, Нови Сад: Академска књига.

DOMANOVIĆ'S LITTERATURA CONTRA

Summary

Science as an alethic model in Radoje Domanović's theory of the world represents a special thematic, highly symbolic space in which the heroes get their counter-confirmation from science. Predominantly sketched in Domanović's satirical stories, the phenomenon of science in the work of the Serbian writer spills over into literature, which actually draws a frame for science, and therefore sustains its life, but at the same time exists as a Baudrillardian fate of the real. Our goal is to reactualize the question of the status of science in Domanović's thought because it is the one that spills over into different semantic-semiotic fields: the theme becomes a hero, the commentary becomes a genre/paradigm, and the atmosphere of the story becomes a(n) (epic) poem. Science, which is oriented towards the "external", as modern theories warn us, confirms its ambiguity precisely in the world of the external in a special way in the "moving story" by Radoje Domanović.

Keywords: Domanović, science, literature, paradigm, frame, epic poem, realism, countertheme

Olja S. Vasileva

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

821.163.41.09 Домановић Р.(082)

ОКРУГЛИ сто "После 150 година : Радоје Домановић" (2023 ; Крагујевац)

Радоје Домановић – повратак из будућности : зборник радова са научног
округлог стола "После 150 година : Радоје Домановић" одржаног у оквиру
XVIII међународног научног скупа Српски језик, књижевност, уметност
(Крагујевац, 26. октобар 2023) / уредник Ана Живковић. - Крагујевац :
Филолошко-уметнички факултет, 2024 (Београд : Донат граф)

. - 293 стр. : илустр. ; 24 cm

Текст ћири и лат. - Тираж 80. - Реч уредника: стр. 5-7. - Напомене и
библиографске референце уз радове. - Библиографија уз сваки рад. - Summaries.

ISBN 978-86-80596-82-2

ISBN 978-86-80596-36-5 (низ)

1. Међународни научни скуп Српски језик, књижевност, уметност (18 ; 2023 ;
Крагујевац)

а) Домановић, Радоје (1873-1908) -- Зборници

COBISS.SR-ID 159386377